

RAFEL BONNICI CALÌ, l-aktar membru anzjan tal-Ghaqda Maltija Tal-Folklor. Fl-okkażjoni tal-gheluq tat-92 sena tiegħu, intervistat mill-Editur

Ghidilna kemm ghandek żmien, u dwar tfulitek . . .

Twelidt f'Hal Tarxien fil-hdax ta' Ġunju 1907; missieri Fredu Bonnici u ommi Carmela Calì kienu mill Birgu iżda tejgu f'Hal Tarxien fejn sabu dar aktar arjuża u rħisa. Trabbejt Hal Tarxien u mort fl-iskola t'hemm, li kienet l-aħjar skola tal-gvern li kellha *standard six* u klassi speċjali *standard seven*. Dak iż-żmien kellna tliet lingwi, Malti, Taljan u Ngliz. L-aritmetika dejjem ghaddejt minnha, tant li spiss kont nigi dikjarat *captain of the class* bl-obbligu li nirreġistra il-grad i tat-termometru tat-temp ta' kuljum. Kont tajjeb f'kollox, iżda ta' hmistax il-sena xbajt u tlaqt ghax hassejtni aktar miġbud lejn l-arti tal-pittura, imma missieri riedni nkompli l-iskola biex insir perit jew professjoni oħra ta' qliegh il-flus, ghax l-artisti Maltin kollha kienu bla xogħol u batuti. Malta saret tajba biss għan-nies tas-snajja li jahdmu bil-magni u l-elettriku. Malta kienet mahkuma mill-barranin, l-aktar Taljani, tant li kellna invażjoni ta' barbiera, mastrudaxxi, hajjata kif ukoll artisti.

Kif bdejt il-karriera tal-pittura?

Ommi komplet miegi biex insir pittur, u haditni għand iz-ziju tiegħi, il-famuż Ġużeppi Calì, u dan zammni bhala student tiegħu b'imħabba familjari bla hlas. Iżda fl-1925 huwa marad u jiena komplejt nitghallem l-arti ma' ibnu Ramiro Calì u surmastrijiet oħra Maltin fil-klassijiet tad-disinn u modellatura li kellna fl-iskola l-kbira Tar-rahall. Fl-1927 mort fl-iskola ġdida ta' l-arti li fetax il-gvern fil-Belt fejn ma sibtx surmastrijiet tajbin u tlaqt biex nibda l-karriera personali, nahdem kull xogħol artistiku li nsib, ibda minn ritratti tal-kulur sad-dekorazzjoni tal-karrozzi tal-linja, li kont inpingihom bil-girlandi tal-fjuri u pittura tal-qaddisin, li minnhom biss kont naqla l-flus biex niekol. Dun Gejt Mifsud, li kien il-kappillan tal-Hamrun, għoġbuh wisq il-figuri tal-qaddisin ta' fuq il-karrozzi, bħal-Madonna, San Pawl u oħrajn; għalhekk qabbadni npingilu tliet kwadri kbar għall-knisja, jġigifieri San Pietru, San Pawl u kwadru kbir hafna ta' l-agunija ta' San Gejtanu waqt li kellu dehera tal-Madonna bil-Bambin. Dawn lestejthom fl-1932 u qlajt hafna tifhir fil-gazzetti u mill-parruċċani Hamrunizi, tant li l-mexxejja tal-banda ta' San Ġużepp qabbduni nagħmel dekorazzjoni fis-sala tal-każin tagħhom.

X'pittura aktar komplejt taħdem?

Xogħol akbar sibt fit-teatri kbar meta beda t-talkies, l-ewwel fil-Capitol ta' L-Belt, mbagħad fil-Majestic, fil-Carlton u l-Orpheum tal-Gżira li fihom għamilt kwadri kbar ta' storja, allegorija u dekorazzjoni oħra ta' natura patrijottika, fosthom *frieze* ta' sittax il-figura ta' kompożituri Maltin tal-mużika, li fihom sibt għajnuna mill-iskultur xih Fredu Azzopardi mill-Imsida. Il-ftehim bejn l-artisti huwa sabiħ hafna iżda l-artisti Maltin rari biex jifhmuha, u sal-gurnata ta' llum għadhom bla ma għamlu unjoni ta' l-artisti kollha; għadhom mifrudin.

Jiena kont aktar mixhut biex inpingi arti sagra għall-knejjes, u rnexxieli npingi s-soqfa ta' knejjes kbar bħal taż-Żurrieq u xogħolijiet oħra fil-knejjes ta' Hal Tarxien, tal-Birgu u Bormla, kif ukoll kwadri ta' l-altari f'San Pawl tal-Belt, Hal-Luqa u Ghawdex.

Għidilna xi haġa dwar ix-xogħol ta' restawr li kont tagħmel . . .

Bħala restawratur kont hdimt ukoll fl-istess knejjes li semmejt u fi knejjes oħra bħal dawk ta' L-Isla, Tas-Sliema, u kappelli fosthom Santa Duminka f'Haż-Żabbar fejn sibt affresko mohbi bejn il-hitan li rnexxieli naqalghu u ngorru fil-mużew tal-parroċċa Tal-Grazzja; dan kien l-aktar xogħol kbir li bħalu, qabli qatt ma kien għadu sar f'Malta. Restawr iehor diffiċli kien dak ta' l-ikona medjovali ta' San Lawrenz fuq it-Tron li oriġinarjament kien tal-Gran Mastru L-Isle Adam, għalhekk, meta fl-1938 gie Malta l-Gran Mastru Ludovico Chigi, ippreżentali medalja tal-fidda talli kont kapaċi nsalva dan it-teżor tal-Kavallieri.

Liema xogħol li għamilt int għad għandek l-aktar għal qalbek?

Ma nistax ngħidlek liema xogħol għandi l-aktar għal qalbi, iżda nista' biss ngħidlek, li l-ewwel kapolavur tiegħi kien il-pittura tas-Sagra Familja, fl-1932, li għaliha ohti Lorenza ppużatli bħala l-Madonna, u hija Manweli ppoża bħala San Ġużepp; tarbija f'dirgħin ommha, ġirien tagħna, servietni ta' mudell għall-Bambin Ġesu.

Int pingejt ukoll xeni mill-folklor Malti; kif thajjart tagħmel dan?

Jiena dejjem kont habib ta' Ninu Cremona u Ġuże Cassar Pullicino meta dawn kienu jgħixu f'Hal Tarxien u huma stess qabbduni t-triq bħala pittur tal-folklor; Kont

magghom meta llimkien mal-lahih Charles Cassar, waqqlu I Chaqda Maltija tal-Folklor. Bdejt ukoll nikteb xi artikoli ghal "L-Imnara".

X'pariri tixtieq taghti till qarreja?

Il-parir li naghti lil kulhadd huwa li dejjem ihohbu dak kollu li hu Malti, fosthom kull xoghol u drawwa relijuża, soġġi u kulturali; Jidhirli li we ibt għal dak kollu li staqsejtni u ntemm billi niringrazzjak afna għal din l-intervista u nselli għall-imsejrin kollha tal-Għaqda.

Rafel Bonnici Califissala tal-wirja ta' ("ex-voto" li hmva"
organizza għall-Għaqda Maltija tal-Folklorfl-1973

Eie mpjii tu'pittura ta' Rafel Bonnici Cali